

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

**SENIOR CERTIFICATE/
NATIONAL SENIOR CERTIFICATE**

GIREDI YA 12

XITSONGA: RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA (FAL)

PAPILA RO SUNGULA (P1)

HUKURI 2020

XILETELO XA MAKOREKETELO

TIMARAKA: 80

Xiletelo xa makoreketelo lexi xi na 7 wa tipheji.

XIYENGE XA A: XIKAMBELANTWISISO

XIVUTISO XA 1

XITSHURIWA XA A

MAKOREKETELO YA XIKAMBELANTWISISO

- Hikuva ntshikelelo wu le ka matwisiselo, swihoxo swa mapeletelo na ririmi a swa ha xupuriwi handle ka loko swihoxo swi cinca nhlamuselo/matwisiselo. (Swihoxo swi fanele ku kombisiwa.)
- Loko mukamberiwa a tirhisa marito mambe eka ririmi leri a kamberiwaka hi rona, u nga ma tekeli enhlokweni marito lawa, kambe loko nhlamulo yi twala u nga xupuli mukamberiwa. Loko ku tirhisiwile rito rimbe eka xitshuriwa kambe ri nyika nhlamulo leyi lavekaka ra amukeriwa.
- Ku hava maraka leyi nga nyikiwaka eka **swivutiso swo pfuleka** eka nhlamulo ya INA/EE kumbe NDZA PFUMELA/A NDZI PFUMELI. A ku na timaraka ti nga ta nyikiwa eka nhlamulo ya HI SWONA/A HI SWONA kumbe MHAKA/VONELO. Ku seketela hi kona ku nga ta nyikiwa timaraka.
- Loko ku laveka tinhlamulo ta rito rin'we. Kutani mukamberiwa a nyika xivulwa hinkwaxo, koreketa **hi mfanelo** loko rito leri lavekaka ri khwatihatiwile/dzwihatiwile.
- Loko ku laveka timhaka timbirhi/tinharhu kutani mukamberiwa a nyika to tala koreketa to sungula timbirhi/tinharhu **ntsena**.
- Amukela marin'wana yo hambanahambana.
- Eka swivutiso swo hlawula, amukela havumbirhi letere leri faneleke NA/KUMBE nhlamulo leyi tsariweke hi ku hetiseka.

- 1.1 Xurhani.√ (1)
- 1.2 Loko a yimisa movha marito ya yena yo sungula a vula ku “lulamisa”. √√ (2)
- 1.3 EPitori√, 1989.√ (2)
- 1.4 A tsakisiwa hi leswi vachayeri a va chava ngopfu swipitikopo.√√ (2)
- 1.5 Vukungundzwana.√ (1)
- 1.6 A endlela leswaku Magumo a ta n'wi yimisa a ta kota ku n'wi kuma eka matirhelo ya yena yo humesisa mali ematshan'weni yo tsala mathikithi. √√ (2)
- 1.7 1.7.1 Ku hatlisa u twisisa. √√ (2)
- 1.7.2 Ku vhela a khomiwa. √√ (2)
- 1.8 ku tlhariha./C.√ (1)
- 1.9 Hi swona. A ku ri yena mabulandlela emugangeni wa ka vona.√ (1)
- 1.10 A a ehleketa mali leyi a dizisa vanhu leswaku a nga ka a nga ha yi kumi.√√ (2)
- 1.11 Loko swi tshika vachayeri lava tlulaka milawu ya patu na mimovha leyi nga lulamangiki swi veka vachayeri, vakhandziyi na vafambi hi milenge ekhombyeni.√√ (2)
- 1.12 Mukamberiwa u ta nyika mavonelo ya yena. Xik.: A ndzi ta n'wi tsundzuxa ku a hambana na matirhelo yo hamboloko a nga si onhekela hi ntirho. √√ (Amukela na yan'wana mavonelo lama twisisekaka.) (2)
- 1.13 Mukamberiwa u ta nyika mavonelo ya yena. Xik.: Swi fanerile, hikuva leyin'wana mali a tihakerile epatwini/A swi ta chavisa swipitikopo swin'wana ku tirha hi vukungundzwana.

KUMBE

A swi fanelangi, ku n'wi tekela mali ya yena a va fanele va lo n'wi khoma a ya ejele.√√

(Amukela na yan'wana mavonelo lama twisisekaka.) (2)

- 1.14 Eka vana va xikolo/eka vanhu lava va lavaka ku sungula siku hi Milo va ta kuma matimba.√ Hi vona hi xifanyetana lexi nga yimisa xibakele ku kombisa matimba.√ (2)
- 1.15 Ri kombisa matimba.√√ (2)
- 1.16 Hinkwaswo swi kombisa nkarhi lowu MILO yi dyiwaka/nwiwaka hi wona. √√ (2)

NTSENGO WA XIYENGE XA A: 30

XIYENGE XA B: NKOMISO/NKATSAKANYO WA NDZIMA**XIVUTISO XA 2**

	MINTSHAHO		TIPOYINTI
1.	'Vulavisisi bya swa rihanyu byi paluxa leswaku magwava na matluka ya wona swa pfuna swinene ku horisa mukhuhlwana hi xihatla.'	1.	Magwava ma pfuna ku tshungula vuvabyi bya mukhuhlwani.
2.	'... Mati ya magwava lama virisiweke ma lawula mpimo wa chukela emirini wa munhu.'	2.	Mpimo wa chukela emirini wa lawuleka loko u nwa mati ya magwava.
3.	'Nxungeto wa vuvabyi bya mfukuzani wa hunguteka loko munhu a dya magwava.'	3.	Munhu a nga khomiwi hi vuvabyi bya mfukuzani loko a dya magwava.
4.	'Byongo byi tshama byi xalamukile no hanya kahle loko munhu a nwa mati ya matluka ya magwava.'	4.	Byongo byi tirha hi mfanelo loko munhu a nwa mati ya matluka ya mugwava.
5.	'Vaxisati lava karhatekaka loko va ri emasikwini va nga hunguta swivavi na switlhavi hi ku nwa mati lama swekiweke ya matluka ya mugwava.'	5.	Loko vaxisati va ri emasikwini a va twi ku vava ngopfu loko va tirhisa mati ya matluka ya mugwava.
6.	'Mahlo ya munhu ma hlayiseka a vona hi mfanelo handle ko pfuniwa hi manghilazi ya mahlo loko a dya magwava swinene.'	6.	Mahlo ma vona kahle handle ko tirhisa manghilazi loko munhu a dya magwava.
7.	'Magwava ma tlhela ma pfuna ku hlayisa mbilu yi tshama yi hanye kahle.'	7.	Nxungeto wa vuvabyi bya mbilu wa hunguteka loko munhu a dya magwava.
8.	'Mikarhalo na ntshiketo wa miehleketo swa suka loko munhu a dya magwava.'	8.	Magwava ma susa ku tikeriwa ka miehleketo.

Nkomiso wu fanele ku koreketiwa hi ndlela leyi landzelaka:

- **Maavelo ya timaraka:**
  - 7 wa timaraka i ta 7 wa tipoyinti : N (7) (maraka ya1 hi poyinti)
  - 3 wa timaraka i ta ririmi : R (3)
  - Ntsengo wa timaraka : 10
- **Maavelo ya timaraka ta ririmi loko mukamberiwa a nga tshahangi:**
  - 1–3 wa tipoyinti leti nga tona: nyika maraka yi1
  - 4–5 wa tipoyinti leti nga tona: nyika timaraka ti2
  - 6–7 wa tipoyinti leti nga tona: nyika timaraka ti3
- **Maavelo ya timaraka ta ririmi loko mukamberiwa a tshahile kunene:**
  - 6–7 wa tipoyinti: a nga nyikiwi maraka
  - 1–5 wa tipoyinti: nyika maraka yi1.

LEMUKA:

- **Ntsengo wa marito:**
  - Vakoreketi va languteriwa ku kambisisa ntsengo wa marito lama tirhisiweke.
  - U nga susi timaraka loko mukamberiwa a nga kombisangi ntsengo wa marito lama tirhisiweke kumbe ma kombisiwile hi ndlela yo hoxeka.
  - Loko ntsengo wa marito wu hundzisiwile, hlaya ku fika emakumu ka xivulwa xo hetelela xa marito lama ku hundzisiweke hi wona, kutani u nga tekeli enhlokweni marito lama nga ta landzela eka nkomiso.

NTSENGO WA XIYENGE XA B: 10

XIYENGE XA C: RIRIMI EKA MBANGU**XIVUTISO XA 3****XITSHURIWA XA D: XINAVETISO**

- 3.1 U tirhisile xifaniso xa tinyama to oxiwa.√√ (2)
- 3.2 Eka vanhu hinkwavo lava rhandzaka nyama yo oxiwa.√ (1)
- 3.3 Vanhu a va ye hi xitalo./C.√ (1)
- 3.4 Ya hina nyama yi oxiwa hi vavanuna ntsena.√√ (2)
- 3.5 I ku endlela leswaku vanhu va nga lahleki/Vanhu va nga yi kun'wana kambe va ya eRolle laha yi kumekaka kona.√√ (2)
(Nhlamulo yin'we ntsena.)
- 3.6 Ya hi kombisa mboyamelotlhelorin'we na xihlawuhlawu xa leswaku nyama ya ka Mia Chisanyama a yi oxiwi hi mani na mani kambe yi oxiwa hi vavanuna ntsena. √√ (2)
(Amukela na tin'wana tinhlamulo leti twisisekaka.) **[10]**

XIVUTISO XA 4**XITSHURIWA XA E: KHATHUNI**

- 4.1 Ekaya.√ (1)
- 4.2 Nuna na nsati.√√ (2)
- 4.3 U lava ku papalata ku holova/ku vulavula ngopfu.√√ (2)
- 4.4 Vito ra vun'winyi bya khathuni./C.√ (1)
- 4.5 Ya kombisa leswaku na yena munhu wa A u le ku vileleni kambe a nga humeseli matitwelo ya yena ehandle.√√ (2)
- 4.6 Ri kombisa leswaku minkarhi yo tala u va a ri eku vileleni.√√ (2) **[10]**

XIVUTISO XA 5**XITSHURIWA XA F: PROSI**

5.1	5.1.1	Man.√	(1)
	5.1.2	Mukamberiwa u ta nyika xivulwa xa yena. Xik.:Kokwana u kukula rivala ra le kaya leswaku ri tshama ri basile.√√	(2)
	5.1.3	Hakunene mintirho yi ta vulavula.√√	(2)
	5.1.4	Ku avelana leswintsongo leswi mi nga na swona.√√	(2)
	5.1.5	Vana va yena a va rhandza ngopfu .√√	(2)
	5.1.6	Ndleveni. √	(1)
	5.1.7	Swivanana swa yena a swi hlayisa hi mfanelo.√√	(2)
	5.1.8	Hambileswi a a nga tirhi ntirho wo nyawula vana va yena a a va hlayisa hi mfanelo.√√	(2)
			[14]

XITSHURIWA XA G: XIFANISO

5.2	5.2.1	Ehandle.√	(1)
	5.2.2	Ndzi nga xi tirhisa loko ku ri na migingiriko laha un'wana na un'wana a nga ku endleni swo karhi.√√	(2)
	5.2.3	A hi tlangeli ku hlula ntsena.√√	(2)
	5.2.4	I xirhangi lexi kombaka vundhawu. √	(1)
			[6]

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 40
NTSENGO WA TIMARAKA: 80